

ברכה על מנהג (תענית כ"ח)

גליון 322

במשנה בדרף כ"ו ע"א מבואר דבאחד בטבת לא היה בו מעמד לפי שהיה בו הלל וקרוב מוסף וקרוב עצים. ובדרף כ"ח ע"ב מק' בגמ' וליתני נמי באחד בניסן לא היה בו מעמד מפני שיש בו הלל וקרוב מוסף וקרוב עצים. אמר רבא זאת אומרת דהלילא דבריש ירחא לאו דאורייתא וכו'. רב איקלע לבבל, חזינהו דקא קרו הלילא בריש ירחא, סבר לאפסוקינהו. כיון דחזא דקא מדלגי דלוגי אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם. וכתבו בתוס' (בד"ה אמר ש"מ מנהג וכו') י"מ דאמנהג לא מברכינן מהכא. וכן משמע בסוכה (מ"ד) וכו' ואייתי ההיא ערבה לקמיה, שקל חביט חביט ולא בריך. קסבר ערבה מנהג נביאים הוא אלמא אמנהג לא מברכינן. אבל ר"ת פסק דמברכינן דאי איתא דלא מברכינן אם כן מאי קאמר בגמרא כיון דשמעינהו דמדלגי ואזלי ש"מ מנהג אבותיהם בידיהם, וכי לא היה לו להכיר אי משום מנהג קרו ליה לא מברכי אי איתא דאמנהג לא מברכינן, ואי מברכי לא מנהג הוא וכו'. וההיא דסוכה דמשמע דאמנהג לא מברכינן היינו דווקא אמנהג דערבה דלא הוי אלא מנהג טלטול בעלמא ואמנהג דטלטול לא מברכינן אבל בשאר מנהג כמו קריאת הלל ואחרוני כמו אותו מנהג ודאי מברכינן.

לשון התוס' היא י"מ דאמנהג לא מברכינן מהכא. וצ"ב מה הראיה מסוגיין דלא מברכינן אמנהג, דהא בסך הכל נאמר בסוגיין שמזה שדילגו הבין רב שלא אמרו אלא מצד המנהג. והרש"ש מחק את המלה מהכא. אמנם יש הרוצים לקיים הגריסא ולומר שביאור התוס' הוא ע"פ מה שהקשו התוס' (במס' ברכות י"ד ע"א) שאם כן בירכו למה לא ראה מיד שאינו אלא מנהג מזה שבירכו לקרוא את ההלל במקום לגמור את ההלל. ושם בתוס' דחו שאפשר לברך לגמור אפי' כשהוא מדלג או איפכא, לקרוא גם כשהוא גומר, וממילא אין ראיה מנוסח הברכה אבל עכ"פ יתכן שזהו שאמרו כאן שיש שהביאו ראיה מסוגיין שלא מברכים על מנהג, מזה שלא הבחין בשינוי נוסח הברכה, ע"כ דלא בירכו כלל.

עכ"פ התוס' הביאו ראיה מהא דחיבוט ערבה דשם מבואר שלא בריך כי קסבר ערבה מנהג נביאים הוא. חזינן לחדיא שעל מנהג לא מברכינן.

ור"ת פסק שכן מברכים, דאדרבה, אם על מנהג לא מברכינן. מדוע לא שם לב מיד בתחילת ההלל שלא בירכו, ולמה הכיר שהוא מנהג רק אח"כ כשראה שדילגו. ואין לומר שבאמצע קריאת ההלל דהא קאמר רב איקלע לבבל ואם היה בא באמצע הו"ל למימר איקלע לבי כנישתא.

וההיא דסוכה שמשם משמע שלא מברכינן על מנהג, דחה ר"ת דהיינו דוקא אמנהג דערבה דלא הוי אלא מנהג טלטול בעלמא אבל בשאר מנהג כמו קריאת הלל ואחרוני כמו אותו מנהג ודאי מברכינן, עכת"ד. ולא ביארו מה ההבדל בין טלטול בעלמא לשאר מנהגים. ולשון התוס' בסוכה (מ"ד) היא דערבה אינה אלא טלטול וכיון דלאו תקנתא היא אלא מנהגא לא חשיבא למיקבע לה ברכה אבל קריאת ההלל לא גרע מקורא בתורה. ובתוס' הרא"ש (בסוכה) הוסיף אבל קריאת הלל דבר חשוב הוא מידי דהוה אקריאת התורה. ועדיין צ"ב במה חשוב יותר קריאה ממעשה טלטול.

המאירי כתב שערבה לא היה מנהג קבוע לכל אלא שהנביאים הנהיגו כן לעצמם אבל הלל של ר"ח מנהג קבוע לכל בבבל כדי שיתפרסם הדבר לכל שהוא ר"ח. וכן כתב בספר המכתם (בסוכה) שהערבה הנביאים הוא שהנהיגו אותו לעצמן ואחרים למדו מהם, ויש אומר דשאני הלל שכך היה המנהג עצמו לקוראו בכרכה. ובתוס' רי"ד (בסוכה) כתב ונראה לי לומר כל דבר שהוא נוהג חובה ונהגו להוסיף עליו מברכינן על אותו המנהג כגון ההפטרה שנוהגת שחרית חובה, והוסיפו לנהוג גם במנחה, וכגון ההלל שנוהג חובה בגולה כ"א ימים והוסיפו לנהוג גם בראשי חדשים, מברכינן על אותו המנהג. וכן נמי מקום שנוהגין לקרוא מגילת אנטיוכוס בחנוכה אין ראוי לברך עליה מפני שאין שורש חובה כלל.

ואח"כ כתב והנכון בעיני דהא דמברכינן אאפטרותא דמנחה דשבת מפני שאין שם אשר קדשנו במצותו וציונו אבל בערבה צריך לברך אשר קדשנו במצותיו וציונו, כיון שאינה אלא מנהג היכן ציונו וכו'. ולפי סברא זו אין לברך בקריאת הלל של ראש חודשי השנה.

בתחילה חידש התוס' רי"ד דאפשר לברך על מנהג אבל זה רק במנהג שיש לו שורש חובה, והוסיפו במנהג עוד כמו הלל אבל ערבה שלא היה אלא מנהג, לא בירכו. ואח"כ כתב שאפשר לברך על מנהג אם אין בברכה וציונו. והיינו דהטעם דלא מברכינן אמנהגא הוא כי לא שייך לומר וציונו כי לא היה על זה ציווי אבל אם בנוסח הברכה אין וציונו וכמו בהפטרה אפשר לברך.

גם בתוס' בסוכה הזכירו סברא זו, וז"ל דהא טעמא דאין מברכינן אערבה למ"ד מנהג נביאים משום דלא אפשר לומר וציונו עכ"ל. והוסיפו דבב' ימים טובים של גליות אין וציונו בקידוש ולכן אפשר לברך. והקשה הר"ן (שם) דהא מברכינן וציונו באכילת מצה בליל שני של פסח. ולכן כתב דיו"ט שני אינו מנהג אלא תקנה קבועה, שינהגו במנהג אבותיהם שבידיהם.

ובחי' מרן רי"ז הלוי (הל' ברכות) כתב דהרמב"ם נקט שיו"ט שני הוא מנהג וכדעת התוס' וא"כ קשה עליו קושיית הר"ן איך מברכינן על מצה, דהא הרמב"ם גם ס"ל שאין מברכינן על מנהג (פי"א ברכות הט"ז) ולכן לא מברכינן על נטילת ערבה בשביעי של חג ולא בקריאת הלל בר"ח ובחולו של מועד של פסח.

וביאר הגרי"ז דהא רש"י כתב בסוכה מ"ד ע"א דאין מברכינן על מנהג כי ליכא למימר וציונו דאפי' בכלל לא תסור ליתא. אולם לשיטת הרמב"ם א"א לפרש טעם זה, דלהדיא כתב בהקדמתו דגם במנהג יש הלאו דלא תסור, וכן כתב להדיא (בפ"א ממרים ה"ב), וא"כ קשה מדוע לפי הרמב"ם לא מברכינן על מנהג.

וחידש הגרי"ז דהרמב"ם ס"ל דהא דאין מברכינן על מנהג הוא זה דין בעצם בחפצא שלהם, דלאו תורת מצות בהו לברך עליהן, דרק על מצות מברכינן ולא על מנהגות. וזהו שכתב בפ"ג מגילה ה"ז אבל בר"ח קריאת ההלל מנהג ואינו מצוה וכו' ואין מברכינן עליו. כך היתה עיקר התקנה מעיקרא שינהגו בזה בתורת מנהג ולא בתורת תקנה ומצוה מחודשת מדברי סופרים. ולכן ביו"ט שני מברכינן על מצה ושופר, דנהי דכל עצמו של יו"ט שני בעיקר תקנתו דין תורת מנהג עליו, דלא עשאוהו ליו"ט מחודש מד"ס רק שינהגו במנהג אבותיהם שבידיהם אבל מ"מ המצות שנוהגות בהם הם בעיקר דינם מצות בעצם החפצא, דלא אישתני אכילת מצה בליל שני מאכילת מצה בליל ראשון אלא שחיובה מתורת מנהג. וזה לא איכפת לן כלל לענין ברכה, דגם מנהג בכלל לא תסור אלא דבעינן לענין ברכה שבעצם החפצא יהא עליו שם מצוה ולא מנהג.

ובזה ביאר את דברי התוס' דערבה אינה אלא טלטול אבל הלל לא גרע מקריאת התורה וכמו שמברכינן על יו"ט שני של גלות, דהיינו דבערבה היה מנהג בלבד אבל בהלל ס"ל לתוס' דעצם ההלל תיקנו בו ברכה וכמו שתיקנו ברכה בקריאת התורה, ולא איכפת לן דחובת עשייתו משום מנהג, דכל שעצם החפצא הוא דבר שנתקנה בו ברכה, אפשר לברך. (והרמב"ם סבר שהלל נתקן בתורת מנהג ודלא כקריאת התורה).

והנה בשו"ע סי' תרע"א ס"ז כתב השו"ע דמדליקין ומברכינן בבית הכנסת (בחנוכה) משום פרסומי ניסא. ובב"י כתב הטעם בשם הריב"ש כמו שמברכינן על הלל בר"ח אע"פ שאינו אלא מנהג. ותמה בחכם צבי (סי' פ"ח) דהא לשיטת המחבר אין מברכינן על מנהג, ואין מברכינן על ההלל בר"ח.

וכתב במנחת שלמה (ח"ב סי' נ"ג) לחדש דלא נחלקו בברכה על המנהג אלא במקום שכל עיקר המצוה היא ממנהגא וכמו הלל בר"ח משא"כ בנר חנוכה שכל אדם מחויב בו בביתו אלא שהנהיגו להדליק גם בבית כנסת משום פרסומי ניסא, וכאילו הרחיבו את פרסום הנס מהבית גם לבהכנ"ס, בכה"ג לכו"ע מברכינן עליו, ואינו דומה לחביטת ערבה שחויבו רק במקדש וכל ישראל אינם מחויבים בזה כלל, ולכן בגבולין הוי רק מנהג שאין מברכינן עליו, וציינן לתוס' רי"ד הנ"ל.

ויש לבאר דהא התוס' רי"ד כתב ע"פ סברא זו של הרחבת החיוב שאפי' בהלל של רח' מברכינן. והמחבר הרי ס"ל שלא מברכינן על הלל בר"ח. אלא שנקט הגרש"ז שכעין מה שכתב בתוס' רי"ד שבהרחבת החיוב מברכינן אפשר לומר כן בחנוכה בבית הכנסת דלא הוי מנהג של דבר חדש אלא הרחבת אותה מצוה של פרסומי ניסא לבית הכנסת, לכן בכה"ג לכו"ע יוכלו לברך.